

Тема 4. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

План

1. Поняття попередження злочинності. Основні принципи організації діяльності системи попередження злочинності.
2. Класифікація попереджувальних заходів. Суб'єкти попереджувальної діяльності.
3. Поняття кримінологічного прогнозування і планування.
4. Види і методи кримінологічного прогнозування.
5. Види і методи кримінологічного планування.

1. Поняття попередження злочинності. Основні принципи організації і діяльності системи попередження злочинності

Боротьба зі злочинністю здійснюється в двох напрямках. Перший – виявлення злочинів, встановлення злочинців та їх покарання. Проте це реакція вже на скоєний злочин.

Другий, і головний, напрям боротьби зі злочинністю – її попередження.

В широкому розумінні кримінальна відповідальність – одна із форм профілактики, оскільки, караючи злочинців, суспільство намагається попередити скоєння ними нових злочинів і, на їх прикладі, стримати від можливого вчинення злочинів морально нестійких осіб. Але це не головний напрям. Головний – це забезпечення необхідних умов належного морального формування особи у всіх сферах життя суспільства; усунення всього, що цьому протистоїть; ліквідація різних конфліктних ситуацій та інших обставин, що безпосередньо впливають на вчинення злочинів; створення обстановки, що протистоїть виникненню таких обставин.

Попередження злочинності – це система державних і суспільних заходів по усуненню причин та умов злочинності або блокуючих їх дію і тим самим забезпечуючих зниження, а в перспективі й остаточне викорінення злочинності.

Системна характеристика попередження злочинності передбачає:

- а) розгляд цієї діяльності як особливої галузі соціального регулювання, управління соціальними процесами, пов'язаними із задачею боротьби зі злочинністю;
- б) комплексність і взаємодія;
- в) поєднання різних рівнів;

г) наявність розгалуженої ієрархії цілей, що реалізуються через сплановану, скоординовану діяльність різних державних і суспільних органів, посадових осіб, колективів.

Принципи організації і діяльності системи попередження злочинності – це вихідні положення, які забезпечують її відповідність вимогам, інтересам суспільства, врахування закономірностей його розвитку, повне використання його профілактичного потенціалу.

1. Законність діяльності з попередження злочинності означає здійснення її на правовій основі. В інтересах забезпечення такої діяльності розвивається законодавство, спеціально присвячене регулюванню задач, напрямків, форм і методів попереджувальної роботи, визначенню компетенції суб'єктів профілактики, створенню умов для їх ефективної діяльності.

2. Демократизм – широка участь у профілактичній роботі населення, громадських організацій.

3. Гуманізм – цілеспрямованість профілактичної діяльності на недопущення морального падіння. Профілактичні заходи не повинні принижувати честь і гідність осіб, спричиняти фізичні страждання, без необхідності не обмежувати права і законні інтереси. При здійсненні профілактичних заходів до однієї особи враховувати інтереси інших людей, сім'ї, колективу.

4. Науковість – це відповідність профілактичних заходів сучасному стану кримінології та інших наук. Це стосується господарсько- економічних, організаційно-управлінських, виховних заходів.

5. Реальність – це економічна, ідеологічна доцільність, можливість фактичного здійснення заходів при даному забезпеченні, в даних умовах місця і часу і при конкретних обставинах. Прогнозується реакція суспільної думки.

6. Комплексний підхід і диференціація попереджувальної діяльності означає взаємодію зусиль різних суб'єктів профілактики з урахуванням їх компетенції і можливості.

7. Направлення профілактичної діяльності повинні передбачати:

- специфіку причин і умов окремих видів злочинів;
- сфери суспільного життя, в яких формується особа морально;
- специфіку криміногенних факторів у галузях народного господарства.

2. Класифікація попереджувальних заходів. Суб'єкти попереджувальної діяльності

При наявності великої кількості класифікацій попереджувальних заходів основною являється класифікація за наступними підставами:

- за рівнем попереджувальної діяльності;
- за її обсягом і територіальним масштабом;
- за характером попереджувальних заходів;
- за об'єктом впливу і суб'єктом виконання.

Виділяють два основні рівня попередження злочинів: загальносоціальний і спеціально-кримінологічний.

Попередження злочинів на загальносоціальному рівні здійснюється в результаті сукупності економічних, ідеологічних, правових та інших заходів. Це підвищення життєвого рівня громадян, розвиток демократії, прозорість, гласність діяльності державних інституцій, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, громадських організацій, підприємств різних форм власності, суспільної активності населення (а не тільки політичної), підвищення рівня освіти і культури, правової свідомості.

Подібні заходи не мають безпосередньої спрямованості на боротьбу зі злочинністю, але вони створюють передумови, які протистоять появі причин і умов злочинності. Проблема підвищення рівня навчання в школі має і кримінологічний аспект, оскільки більшість злочинців погано почали у школі, не мають середньої освіти.

Спеціально-кримінологічне попередження злочинності складатиметься із заходів, які безпосередньо направлені на усунення причин і умов вчинення злочинів.

Специфіка таких заходів попередження злочинності полягає (на відміну від загальносоціальної профілактики) в їх спеціальному призначенні і цілеспрямованості на усунення конкретних криміногенних факторів. Спеціально-кримінологічні заходи цілком обумовлені наявністю злочинності (загальносоціальні заходи будуть здійснюватись незалежно від криміногенних факторів), її станом, характером діючих криміногенних факторів.

Одночасно загальносоціальні та спеціально-кримінологічні фактори тісно пов'язані.

Особливе місце у сфері спеціально-кримінологічного попередження займає кримінально-правова боротьба зі злочинністю – виявлення осіб, що вчиняють злочини, їх покарання, виправлення і перевиховання. Незважаючи на те, що така діяльність здійснюється з приводу уже вчиненого злочину, її соціальне призначення полягає в попередженні нових злочинів, утримання від вчинення злочинів інших нестійких членів суспільства. Інколи притягнення до кримінальної відповідальності за деякі злочини (незаконне виготовлення, носіння зброї) є способом попередження більш тяжких злочинів.

Спеціально-профілактичне значення мають і деякі види додаткових покарань, які дозволяють усувати криміногенні ситуації (позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю).

За об'ємом застосування попереджувальні заходи поділяються на такі, що здійснюються:

- а) в межах усього суспільства;
- б) в межах певних соціальних груп (неповнолітніх);
- в) відносно визначеного контингенту осіб (рецидивність);
- г) відносно причин і умов, що сприяють вчиненню злочину певною особою (індивідуальна профілактика).

Індивідуальна профілактика часто містить у собі елементи морально-суспільного або державного примусу, тому важливо правильно визначити, по відношенню до кого, в яких випадках і які саме заходи індивідуальної профілактики можуть застосовуватись. З урахуванням цього необхідно диференціювати:

- заходи по відношенню до тих, хто вже скоїв злочин, з метою виправлення, перевиховання і недопущення рецидиву;
- заходи по відношенню до тих, хто злочину не вчинив, але характеризується антисоціальною поведінкою (порушує громадський порядок, пиячить, бомж);
- заходи по відношенню до тих, хто не проявив себе негативно, але опинився в ситуації, яка може вплинути на його поведінку (несприятлива обстановка в сім'ї).

За територіальним масштабом застосування попереджувальні заходи можуть бути:

- а) загальнодержавними;
- б) регіональними (область);
- в) місцевими (місто, село, регіон).

За характером профілактичні заходи класифікуються:

- на господарсько-економічні – полягають в усуненні криміногенних факторів за допомогою економічних засобів (підвищення життєвого рівня населення, житлово-побутових умов, розширення матеріальної бази, організації дозвілля);
- соціально-політичні – полягають в удосконаленні суспільних відносин, розширенні демократії, підвищення суспільної активності членів суспільства;
- ідеологічні – полягають у формуванні життєвої позиції, що втілює моральні вимоги суспільства;
- організаційно-управлінські – пов'язані головним чином із вдосконаленням діяльності різних інститутів громадських

організацій з метою своєчасного попередження і усунення появи криміногенних факторів, використання максимальних можливостей відповідного органу і організації для профілактичної роботи;

- технічні – заходи, що містять різні засоби і пристосування, які ускладнюють скоєння злочинів (сигналізації, запираючі пристрої);
- правові заходи – полягають у встановленні нормативними актами певних заборон і обмежень (придбання, носіння зброї), прав і обов'язків організацій, установ, посадових осіб щодо участі в попередженні злочинності взагалі або конкретних злочинів, зокрема.

Важливими видами класифікації попереджувальних заходів є їх розмежування за об'єктом впливу, тобто за видами злочинів і специфікою їх причин і умов, на які цей вплив направлено, а також за суб'єктом профілактичної діяльності.

Суб'єктами попередження злочинності є:

1. Державні органи, громадські організації (об'єднання), колективи, приватні структури (господарські, навчальні, благодійні), а також громадяни, які цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях і в різних масштабах профілактичну діяльність, наділені у зв'язку з цим певними правами й обов'язками і несуть відповідальність за їх реалізацію.

Для ефективного функціонування системи суб'єктів профілактики необхідно, щоб для профілактичної діяльності чітко визначались об'єкти впливу і цілі роботи, забезпечувалась їх взаємодія, повноваження мали методичну і правову регламентацію, задачі реалізовувались підготовленими кадрами.

2. Органи внутрішніх справ (ОВС) здійснюють попереджувальну діяльність переважно на спеціально-кримінологічному рівні. Це здійснення заходів, які безпосередньо впливають на криміногенні фактори, усуваючи або нейтралізуючи їх (профілактична робота з особами, поставленими на профілактичний облік), і які передбачають інформування відповідних державних органів, громадських організацій, посадових осіб про виявлені в процесі здійснення правоохоронної діяльності причини і умови вчинення злочинів (чи окремих їх видів), що вимагають їх усунення.

ОВС здійснюють аналіз стану злочинності, її тенденції і факторів, що впливають на неї, на обслуговуваній території. Розробляють пропозиції для комплексних планів попередження злочинності.

Частину профілактичних заходів ОВС здійснюють по справах щодо конкретних злочинів, інших правопорушень. Ці заходи мають головним чином індивідуально-попереджувальний характер. Вони пов'язані із впливом на обставини, що обумовлюють поведінку певної особи.

ОВС виконують загальнопрофілактичні (неперсоніфіковані) функції підтримання правопорядку на вулицях і в громадських місцях.

Роль у попередженні злочинності підрозділів ОВС (карного розшуку, дільничних інспекторів, слідчих, ДАІ та ін.) визначається специфікою покладених на них задач.

3. Органи прокуратури здійснюють нагляд за точним і однаковим виконанням законів всіма органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими особами, підприємствами, громадянами. Органи прокуратури всіх рівнів виявляють і усувають порушення, які можуть сприяти скоєнню злочинів.

Прокуратура організує координацію дій суб'єктів профілактичної діяльності, аналізує інформацію про злочинність, причини і умови різних видів злочинів в області, районі, місті. Вносить подання, приписи в будь-які органи, посадовим особам щодо усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

4. Суд зобов'язаний по кожній справі встановити причини і умови скоєння даного конкретного злочину і вжити заходів (винесення постанов, ухвал тощо) в установі щодо усунення причин і умов скоєння злочинів.

Профілактичний ефект діяльності суду пов'язаний, в першу чергу, з виконанням його основної задачі – здійснення правосуддя. Вносячи справедливий і обґрунтований вирок по кримінальних справах, суд здійснює загальну і спеціальну превенцію. Особливе профілактичне значення мають виїзні судові засідання.

Профілактичну направленість мають статистично-аналітична робота й узагальнення судової практики.

3. Поняття кримінологічного прогнозування і планування

Обґрунтованість і ефективність системи профілактики злочинності, узгодженість дій усіх підсистем, правильність визначення задач, які необхідно вирішити, багато в чому залежать від повноти і точності:

а) прогнозу тенденцій стану і структури злочинності в залежності від зміни комплексу причин і умов, що впливають на неї;

б) планування профілактичної діяльності.

Застосування прогнозу і планування у попередженні злочинності

як специфічній сфері цілеспрямованого регулювання суспільних процесів у суспільстві створює необхідні умови для вироблення стратегії і тактики профілактики злочинів.

Кримінологічний прогноз ґрунтується на даних про злочинність та інші правопорушення, на демографічних, економічних, психологічних та інших факторах, що впливають на неї, а також на результатах впливу на її стан і структуру заходів боротьби зі злочинністю. На основі оцінки цих даних розробляються прогнози тенденцій злочинності (кримінологічний прогноз). Прогноз є базою для комплексного і галузевого планування попередження злочинності на відповідному рівні (держава, регіон, об'єкт).

Кримінологічне планування, поєднуючи вирішення найближчих і перспективних задач, входить у систему державного планування економічного і соціального розвитку.

Кримінологічний прогноз – це основане на об'єктивних даних закономірностей розвитку суспільних процесів і явищ (що впливають з пов'язаними з ними криміногенними факторами) наукове передбачення стану, структури, динаміки злочинності на певній території у визначений проміжок часу.

4. Види і методи кримінологічного прогнозування

З метою планування попередження злочинності застосовується прогнозування стану (рівня) і структури всієї злочинності в її динаміці, окремих видів злочинів, основних процесів і явищ, що впливають на злочинність, наслідки здійснення профілактичних заходів.

Для розробки індивідуальних заходів попередження складають прогнози можливої поведінки конкретних осіб. Прогнози розрізняють за цілями, масштабами, суб'єктами і строками.

Масштаби прогнозів залежать від об'єктів прогнозування. Ними можуть бути стани злочинності в конкретних галузях господарства.

Суб'єктами прогнозування виступають правоохоронні органи, наукові установи.

В залежності від строків розрізняють:

- короткострокові кримінологічні прогнози – використовують для щоденної організації боротьби зі злочинністю і визначення тактики цієї боротьби (зростання вуличної злочинності, сезонні прогнози);
- довгострокові – розраховані на тривалий час, їх призначення полягає у визначенні головних тенденцій злочинності з

урахуванням змін в соціально-економічних процесах, в законодавстві;

- індивідуальні кримінологічні прогнози – передбачення можливості вчинення злочину конкретною особою протягом певного часу. Такі прогнози допомагають диференціювати та індивідуалізувати виховну і профілактичну роботу;
- середньострокові (3-5 років) – задача їх полягає в певних можливих тенденціях рівня і структури злочинності у зв'язку зі змінами, які відбуваються в житті суспільства, в ході реалізації державних планів економічного і соціального розвитку, а також з урахуванням галузевого і територіального аспектів цих змін.

Прогнози можна класифікувати і за методами:

а) Найбільш поширений є метод екстраполяції, тобто продовження в майбутнє динаміко-статистичних рядів, закономірності побудови яких в минулому і сьогодні відомі. Розраховані за допомогою математичних засобів показники зміни рівня і структури злочинності минулого і теперішнього періодів, темпу і ритму цих змін шляхом побудови динамічного ряду абсолютних даних чи індексів переносяться на найближче майбутнє. Екстраполяція як метод кількісної оцінки може застосовуватись для розрахунків майбутньої динаміки злочинності, якщо фактори, що впливають на зміни, носять стійкий характер. Тому метод екстраполяції дає корисні результати в короткострокових прогнозах.

б) Метод експертних оцінок (прогностичне анкетування) полягає у з'ясуванні думки експертних груп вчених і практиків про майбутній розвиток подій. Результати їх оцінок обробляються по спеціальних шкалах і служать базою для наступних стадій прогнозування.

в) Математичне моделювання як метод кримінологічного прогнозування полягає в розробці і застосуванні в програмах ЕОМ комплексу математичних формул, які відображають взаємодію процесів і явищ, істотно впливаючих на злочинність. На цій основі описують можливу "поведінку" об'єкта в майбутньому.

5. Види і методи кримінологічного планування

На базі прогнозу, який містить варіанти того, що може відбутись в майбутньому, план визначає конкретні задачі, які необхідно вирішити на певному етапі боротьби зі злочинністю. Прогноз – підготовча стадія для прийняття рішення. План – це вже рішення, що

містить вказівки про шляхи його реалізації. Об'єктивна можливість планування боротьби зі злочинністю будується на пізнанні дії закону планомірного і пропорційного розвитку суспільства. Кримінологічне планування реалізується через всі розділи економічного і соціального планування.

Кримінологічне планування визначає коло й ієрархію профілактичних задач, розстановку сил в боротьбі зі злочинністю, диференційовану організацію попереджувальних заходів.

Види кримінологічного планування розрізняють в залежності від цілей, суб'єктів і строків, масштабу, предмету.

Комплексний план профілактики злочинності складається з урахуванням плану економічного і соціального розвитку. В залежності від широти (об'єму) заходів, що планується провести, визначається коло суб'єктів планування і його виконання.

Перспективне планування розраховане на тривалий строк. Поточне – має за мету вирішення найближчих задач.

Перспективні плани розробляються на основі довгострокових прогнозів. Поточне передбачає заходи, які б забезпечували протягом короткого терміну оптимально вирішити конкретні задачі, визначені короткостроковими прогнозами.

За направленістю планування поділяється на територіальне і галузеве.

За предметом – планування, що охоплює боротьбу зі злочинністю в цілому чи з окремими видами злочинів.

Заходи, що плануються, базуються на вимогах законності, науковості, реальності, доцільності, конкретності, відповідності ситуації і концентрації сил на вирішальних напрямках.

Терміни та визначення: попередження злочинності, система попереджувальних заходів, класифікація попереджувальних заходів, суб'єкти профілактичної діяльності, кримінологічний прогноз, кримінологічне планування.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні напрямки боротьби зі злочинністю.
2. Дайте визначення попередження злочинності.
3. Чому кримінальна відповідальність розглядається як одна із форм профілактики?
4. В чому суть профілактики злочинів?
5. Що таке принципи профілактики? Назвіть їх.
6. Розкрийте зміст принципів (законність, демократизм, гуманізм, науковість, реальність, комплексний підхід і диференціація).
7. Значення класифікації попереджувальних заходів.

8. Зміст попередження злочинів на загальносоціальному рівні.
9. Зміст попередження злочинів на соціально-кримінологічному рівні.
10. Зміст попередження злочинів за обсягом і територією дії.
11. Зміст попередження злочинів за характером заходів (на прикладі технічних та правових).
12. Суб'єкти попередження злочинності.
13. Органи внутрішніх справ як суб'єкт попереджувальної діяльності (рівень, обсяг, характер, напрямки попереджувальної діяльності).
14. Загальнопрофілактичні заходи ОВС.
15. Органи прокуратури як суб'єкт попереджувальної діяльності.
16. Суд як суб'єкт попереджувальної діяльності (виїзні судові засідання).
17. Що таке кримінологічне прогнозування?
18. Що таке кримінологічне планування?
19. Які є види кримінологічного прогнозування (класифікація за строками, методами)?
20. Які є види кримінологічного планування?

- Реферати:**
1. Система державних заходів попередження злочинів.
 2. Суб'єкти профілактичної діяльності.
 3. Роль органів внутрішніх справ у профілактиці злочинів.
 4. Роль прокуратури у профілактиці злочинів.
 5. Роль суду у профілактиці злочинів.
 6. Кримінологічне прогнозування: сутність, види.

Література до теми

1. Аванесов П.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980.
2. Алексеев А.И., Сахаров А.Б. Причины преступлений и устранение их органами внутренних дел. – М., 1985.
3. Блувштейн Ю.Д., Зыгрин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. – Минск, 1986.
4. Голина В.В. Попередження злочинності: Конспект лекцій. – Х., 1994.
5. Дурдинець В.В. На злочинність усім миром. – К., 1998.
6. Криминологія і профілактика злочинів: Курс лекцій: У 2 кн. Загальна частина / Ю.В. Александров, А.П. Гаврилишин, О.М. Джужа та ін.; / Під ред. В.Г. Лихолоба. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996.
7. Криминологія і профілактика злочинів: Курс лекцій: У 2 кн. Особлива частина / Під заг. ред. О.М. Джужа. – К., 2000.
8. Кудлай Г.П. Специализированные субъекты профилактики правонарушений несовершеннолетних. – К., 1991.
9. Максимов С.В. Эффективность общего предупреждения преступле-